

werktempo zich althans in de eerste drie bezettingsjaren lang niet overal voorgedaan heeft. Wij herinneren aan de cijfers die wij citeerden: van alle tussen mei '40 en december '43 geplaatste orders had het Franse bedrijfsleven per 31 december '43 70% afgeleverd, het Belgische 75,5% en het Nederlandse 84,4%. Wij willen aan die cijfers geen absolute betekenis toekennen (de aantallen en soorten orders, de grondstofvoorziening, de verkeersomstandigheden en de commerciële usances kunnen een rol gespeeld hebben) toch schijnen zij wèl te onderstrepen dat het Nederlandse industriële bedrijfsleven, daartoe door de overheid gestimuleerd, zich althans in de jaren '40-'43 beijverd heeft om ook jegens de Duitsers, ongeacht de aard van hun bestellingen, de traditie van punctualiteit hoog te houden. Dat laatste nu werd door de opgelegde samenwerking geenszins gevergd en zulks doet de vraag rijzen of de overheid en het bedrijfsleven door een veelheid van factoren (defaitisme, het denken in louter commerciële categorieën, beduchtigheid voor de 'chaos', angst voor bestraffing, hier en daar ook ongebreideld winstbejag) die andere nationale doelstelling: het helpen winnen van de oorlog, niet lang, te lang, uit het oog verloren hebben.

Het ontbreken van voldoende detailstudies noopt tot enige terughoudendheid; in het licht van de verstrekte gegevens en de daaraan vastgekoppelde beschouwingen menen wij voorshands dat die vraag bevestigend beantwoord moet worden.

Agrarische sector

Wij hebben in dit hoofdstuk reeds eerder opgemerkt dat uit de bezetting, d.w.z. in de eerste plaats uit de daarmee samenhangende blokkade, een diep ingrijpende herstructurering voortvloeide van de gehele agrarische sector. Waarom deze noodzakelijk was, formuleerden wij al in hoofdstuk 9 van ons vierde deel. Het lijkt ons wenselijk, de betrokken passage hier integraal te herhalen, en dan niet als citaat maar als tekst.

Agrarisch Nederland dan was vóór de oorlog in de eerste plaats een land geweest dat producten van dierlijke herkomst voortbracht, met name zuivelproducten; die zuivelproducten (waarvan, naar de waarde gerekend, bijna 40% geëxporteerd werd) waren verhoudingsgewijs een vorm van luxe geweest: voor de voedselproductie leverde één ha bouwland meer calorieën op dan één ha grasland. Hirschfeld en de directeur-generaal van de voedselvoorziening, ir. S. L. Louwes, waren er zich dan ook bewust van geweest dat, als Nederland tengevolge van de oorlog langdurig geblokkeerd zou worden,